

סוגיה מז: מצת מצוה (3): עיסה שנילושה במי פירות (מצה עשירה)

רקע

שלש סוגיות עוסקות בדין עיסה שנילושה במי פירות. הסוגיות הללו אינן מעור אחד, ולכן נחלקו הראשונים בהסבר היחס ביניהם.

מקורות

- א. לה. לה: "אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש עיסה שנילושה ביין... ומי פירות אין מחמיצין"
לו. "ת"ר יכול יוצא אדם ידי חובתו במעשר שני... הכא נמי כעין תורא"
לט:--מ. "מתני' אין שורין... אפילו זקיפא נמי שרי מי פירות נינהו ומי פירות אינן מחמיצין"
ב. רש"י לו. ד"ה אין לשין את העיסה
תוס' לה: ד"ה ומי
רי"ף י.י. באלפס, "אמר רב בר בר חנה אמר ר"ש בן לקיש... ואנן כתבינן מאי דסבירא לן"
ר"ן ד"ה עיסה, נסתפק, תניא, הא
רא"ש סי' יג
רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה הל' ב, כ, והשגות הראב"ד; פ"ו ה"ה, "מצה שלשה במי פירות..."
ג. שו"ע סי' תסב-תסג ומשנה ברורה [במיוחד: סי' תסב ס"ק ח, י-יא, טו, יט; סי' תסג ס"ק, ח]

הסבר הסוגיה

"אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש אין חייבין על חימוצה כרת... משום דהוה להו מי פירות ומי פירות אין מחמיצין". [גמ' לה.].

שלוש סוגיות עוסקות בדין עיסה שנילושה במי פירות, בסוגיה אחת מחלוקת תנאים, בסוגיה שניה מחלוקת אמוראים, ובסוגיה שלישית דעה הסותרת את שתי הסוגיות האחרות. נחלקו אביי ורבא [מ.]. האם מותר לקלות שתי שיבולים ביחד, והאם מותר לקלות קליות בכלי. אביי אוסר בשני המקרים הללו מחשש שיצאו מים משיבולת אחת ויבלעו בשניה, ויחמיצו אותה, ורבא מתיר, שהמים היוצאים מהקליות הם מי פירות שאינם מחמיצים.

מסוגיה זו אנו לומדים, שלדעת רבא, שהלכה כוותיה, מי פירות אינם מחמיצים, ומותר ללוש בהם לכתחילה.

בסוגיה אחרת [לה.] אומר ריש לקיש: "עיסה שנילושה ביין ושמץ ודבש אין חייבין על חימוצה כרת", משמע שאסור ללוש במי פירות, והקולא של מי פירות הוא רק שאין בהם כרת.

בסוגיה נוספת [לו.] נחלקו תנאים: "אין לשין עיסה בפסח ביין ושמץ ודבש ואם לש רבן גמליאל אומר תשרף מיד וחכמים אומרים יאכל ואמר רבי עקיבא שבתי היתה אצל רבי אליעזר ורבי יהושע ולשתי להם עיסה ביין ושמץ ודבש ולא אמרו לי דבר". לדעת רבן גמליאל אסור ללוש עיסה במי פירות, ואם לש העיסה אסורה. לדעת חכמים אסור ללוש עיסה במי פירות ואם לש העיסה מותרת. לדעת רבי עקיבא מותר לכתחילה ללוש במי פירות, ולאכול את העיסה.

לדעת רבן גמליאל וחכמים מי פירות מחמיצים. רבן גמליאל סובר, שמי פירות מחמיצים מיד, ולכן עיסה שנילושה במי פירות החמיצה, ויש לבערה מיד. חכמים סוברים שמי פירות מחמיצים מהר יותר מעיסה שנילושה במים, ולכן לכתחילה אין ללוש עיסה במי פירות, אבל העיסה אינה מחמיצה מיד, ואם שמרה מחימוץ, מותר לאוכלה.

את שיטת רבי עקיבא ניתן לפרש באחת משתי דרכים:

א. רבי עקיבא מסכים עם חכמים, שמי פירות מחמיצים, אבל לדעתו ניתן לשומרם מחימוץ.

ב. רבי עקיבא חולק על חכמים, ולדעתו מי פירות אינם מחמיצים.

נחלקו הראשונים ביחס בין הסוגיות, מחלוקתם משמעותית לפסק ההלכה. רש"י [לו.] ד"ה אין לשין את העיסה] והראב"ד [הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב] מפרשים שהביריתא וריש לקיש עוסקים בעיסה הנילושה במי פירות בלבד. ריש לקיש פוסק שמי פירות אינם מחמיצים חימוץ מלא, לחייב בכרת, אבל הם יכולים להחמיץ חימוץ חלקי, ולאסור את העיסה מהתורה, כדין חמץ נוקשה. רבן גמליאל, חכמים ורבי עקיבא מקבלים את דברי ריש לקיש. רבן גמליאל סובר, שאת החימוץ החלקי לא ניתן למנוע, ולכן העיסה תשרף מיד. חכמים סוברים, שלכתחילה צריך לחשוש לחימוץ, אבל בדיעבד העיסה מותרת. רבי עקיבא סובר, שאם אינו שומר את העיסה אסור לאוכלה כדין חמץ נוקשה, אבל מותר לכתחילה ללוש עיסה במי פירות, לשומרה מחמץ ולאוכלה.

רש"י והראב"ד אינם מסבירים את שיטת רבא, המתיר מי פירות לכתחילה אף ללא שימור כלל. המאירי [לה.] ד"ה ולדעת] מתמודד עם בעיה זו, ומפרש שרבא אינו מתיר ללוש עיסה במי פירות, אלא מתיר בקליות ובותיקא בלבד. קליות נחרכות במהירות וותיקא מטגנת במהירות, ומי פירות אינם מחמיצים בשיעור זה [עיין נודע ביהודה מה' קמא סי' כא, המסביר שלדעתם חמץ נוקשה דרבנן, וספק שמא יצאו מים משיכולת אחת ויבלעו בשניה, הוא ספק דרבנן שדינו לקולא].

הרי"ף [י. באלפס] מפרש שאין סתירה בין סוגיית אביי ורבא לבין סוגיית התנאים, כיוון שהם עוסקים בשתי מציאויות שונות. אביי ורבא עוסקים בלישה של קמח במי פירות בלבד, והברייתא עוסקת בלישה של קמח במי פירות ובמים. קמח הנילוש במי פירות בלבד אינו מחמיץ כלל, לשיטת רבא, וכך אנו פוסקים להלכה. קמח הנילוש במי פירות ובמים מחמיץ, רבן גמליאל אוסר עיסה זו אפילו בדיעבד, חכמים אוסרים לכתחילה ומתירים בדיעבד, ורבי עקיבא מתיר אפילו לכתחילה. הרי"ף מביא מחלוקת האם לפסוק כחכמים או כרבי עקיבא, והוא פוסק כרבי עקיבא, שמותר לכתחילה לאפות עיסה שנילושה עם מי פירות ועם מים.

הרי"ף אינו מסביר את שיטת ריש לקיש, הסובר שאין כרת על לישה עם מי פירות. ניתן להבין שלדעתו ריש לקיש חולק על רבא, והלכה כרבא דהוא בתרא [כך נראה מלשון הרמב"ם (פ"ה ה"ב) הפוסק: "ואם נתערב בהן מים כל שהוא הרי אלו מחמיצין" - משמע שמחמיצים חימוץ גמור לחייב כרת]. ר"ת [לה: תוס' ד"ה ומי] והרמב"ן [מובא בשמו ברבינו דוד לה. ד"ה היינו טעמיה] מביאים שני הסברים אחרים בשיטת ריש לקיש. ר"ת מפרש, שריש לקיש עוסק בעיסה שנילושה במי פירות עם מים. מי פירות לבד אינם מחמיצים כלל, מי פירות עם מים אינם מחמיצים חימוץ גמור לחייב כרת, אלא חימוץ חלקי לאסור מדין חמץ נוקשה. חימוץ זה מהיר יותר מחימוץ של קמח ומים, ולכן נחלקו התנאים בדינו. הרמב"ן מפרש, שמי פירות הנילושים עם מים מחמיצים חימוץ גמור לחייב כרת. ריש לקיש עוסק בלישה של קמח עם מי פירות בלבד, והוא אוסר לכתחילה עיסה שנילושה במי פירות ושהתה שיעור חימוץ, גזרה אטו עיסה שנילושה במים.

לעיסה הנילושה במי פירות יש משמעות לא רק לענין איסור חמץ, אלא גם למצות מצה. בעשיית מצת מצוה מעיסה הנילושה במי פירות יש שתי בעיות:

א. מי פירות אינם מחמיצים, והגמ' [לה.] לומדת מההקש של מצה לחמץ, שיוצאים ידי חובה רק במצה הראויה להחמיץ.

ב. "לחם עוני - פרט לעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש". מצה עשירה אינה לחם עוני. הדין הראשון מוסכם לכולי עלמא, ובדין השני נחלקו התנאים [לו.]. רבי עקיבא דורש דרשה זו, ור' יוסי הגלילי אינו דורש דרשה זו. לפיכך, העושה מצה מעיסה הנילושה ממי פירות בלבד, לרוב הראשונים עיסה זו אינה מחמיצה, ולכן המצה פסולה גם לדעת ר' יוסי הגלילי. העושה מצה מעיסה הנילושה ממי פירות ומים, העיסה מחמיצה, והמצה פסולה רק לשיטת רבי עקיבא.

הרמב"ם חולק על הדין הראשון, ומצמצם את הדין השני. הרמב"ם [פ"ו ה"ה] פוסק: מצה שלשה במי פירות יוצא בה ידי חובתו בפסח אבל אין לשין אותה ביין או שמן או חלב משום לחם עוני". הרמב"ם מצמצם את הדין השני, ולדעתו יש חילוק בין מי פירות לבין שמן, דבש, חלב ויין. שמן, דבש, חלב ויין מפקיעים מהמצה שם "לחם עוני" ופוסלים את המצה למצוה, מי פירות אינם מפקיעים מהמצה שם "לחם עוני", ויוצאים ידי חובה במצה הנילושה בהם.

מהרמב"ם משמע שהוא חולק על הדין הראשון. משמע מהרמב"ם שיוצאים ידי חובה במצה שנילושה במי פירות בלבד, ללא מים, למרות שלדעתו עיסה זו אינה מחמיצה. צריך להסביר, שהרמב"ם סובר שדרשת הגמ' "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות - דברים הבאים לידי חימוץ יוצאים בהן ידי חובתו במצה", מתייחסת למין בלבד, ואינה מתייחסת לתהליך הלישה. בחמשת מיני דגן הראויים להחמצה יוצאים ידי חובת מצה, ובשאר מינים לא יוצאים, אבל עיסה הנילושה במי פירות כשרה למצה, למרות שהיא אינה יכולה להחמיץ.

ברמב"ם [פ"ה ה"כ] הלכה נוספת לגבי מצה עשירה: "מותר ללוש העיסה במים ושמן או דבש וחלב או לקטף בהן. וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד לא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני וביום הראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני" [עיין ב"י (סי' תסב מחודש ד' ד"ה והרמב"ם) ישוב הסתירה בין הלכה זו לפ"ו ה"ה]. מפרש המגיד משנה, שכוונת הרמב"ם, למצת מצה הנאכלת ביום הראשון, שחייבת להיות לחם עוני, ואסור לעשותה מצה עשירה. לפי הבנה זו הרמב"ם אינו מחדש דבר בהלכה זו, שהרי היא מפורשת בפרק ו' [ה"ה]. אולם הגרי"ד סולוביצ'יק [הרי קדם ח"ב סי' מב עמ' צו] מדייק מלשון הרמב"ם, שהלכה זו אינה מתייחסת למצת מצה, אלא לכל המצות הנאכלות ביום הראשון. כל המצות הנילושות ביום הראשון חייבות להעשות כזכרון ללחם עוני, ואין ללוש מצה עשירה ביום הראשון [ראיה ברורה להבנת הגרי"ד ממוקום ההלכה. הרמב"ם מביא הלכה זו בפרק ה' העוסק בהלכות חימוץ, ולא בפרק ו' העוסק במצת מצה].

לחזרה נצטט את הטור סי' תסב וסי' תסג:

סי' תסב - מי פירות אין מחמיצין ורבו בזה הדיעות לרש"י אין חייבין על חימוצה כרת אבל חמץ נוקשה הוי ואפילו במי פירות לבדן אסור ללוש ולרב אלפס אפילו במי פירות עם מים מותר ללוש מליל ראשון ואילך ויש אוסרים ללוש במי פירות עם המים אף מליל ראשון ואילך אבל קיטוף שמקטף בהן העיסה בשעת עריכה מתירין מליל ראשון ואילך ור"י פירש דמי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל ומותר ללוש בהן מליל ראשון ואילך אבל בליל ראשון ושני אין יוצאין בהם ידי חובת מצה דהוה ליה מצה עשירה ומי ביצים היה מסתפק רש"י אם מחמיצין ור"ת היה מתיר ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל ומי פירות עם מים הוי חמץ נוקשה ואין בו כרת אבל ממהר להחמיץ יותר משאר עיסה הלכך אין ללוש בהם ואם לש בהם פסק בה"ג כר"ג דאמר ישרף מיד והרי"ץ גיאת ז"ל פסק כחכמים דאמרי יאפה מיד ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל וכל משקין הוו בכלל מי פירות הלכך חטה שנמצאת בדבש או ביין וחומץ מותר ובלבד שלא נתערב בהם מים מצאתי כתוב שאם נמצאת במלח חטה מלוחלחת מחמיץ כי המלח מתולדת המים הוא ואינו בכלל מי פירות ואינו נ"ל דהא שרינן ותיקא במשחא ומלחא אלמא דמי מלח הוי בכלל מי פירות.

סי' תסג - מותר לחרוך ב' שבלים ביחד ולא חיישינן שמא יצאו מים מאחת לחבירתה ותחמיץ דהוה ליה מי פירות ואין מחמיצין הלכך ותיקא שהוא תבשיל העשוי משמן ומלח עם קמח שרי אבל העשוי ממים ומלח עם קמח אסור: אין מוללין הקדירות פירוש שנותנין קמח בתוך המאכל להקפותו בין אם יתן הקמח תחלה בין אם יתן החומץ תחלה ואפי' בקמח דאבישונא שהוא קמח העשוי מקליות שנתייבשו בתנור ואין מחמיצין אפ"ה אסור דחיישינן שמא לא נתייבשו כל צרכן

ומחמיצין אבל במצה אפויה וטחונה מותר ולא חיישינן דילמא אתי לאחלופי בקמח וכן בקמח עדשים ושאר קטניות שרי שאינו מחמיץ ורי"ף וכן א"א ז"ל כתבו סתמא להיתרא במצה אפויה ובגמרא קאמר דאפי' במצה אפויה אסור היכא דאיכא עבדי שמזלזלין במצות או כיוצא בזה דאיכא למיחש דאתי לשרויי אף בקמחא:

סיכום

נסכם בטבלה את שיטות הראשונים:

	הסבר הסוגיות			פסק הלכה במי פירות	
	ריש לקיש [לה.]	מחלוקת התנאים [לו.]	אביי ורבא [מ.]	ללא מים	עם מים
רש"י ד	מי פירות ללא מים. אסור מהתורה ואין כרת.	מי פירות ללא מים.	מאירי: מחלוקת ייחודית בקליות ובותיקא בלבד.	מי פירות מחמיצים. לא כנראה שיש עליהם כרת.	לא מפורש. כנראה שיש עליהם כרת.
רי"ף רמב"ם	מי פירות ללא מים. חולק על רבא.	מי פירות עם מים.	מי פירות ללא מים.	מותר, ואינו מחמיץ לעולם.	מותר, ואינו שומרים שלא יחמיצו.
ר"ת	מי פירות עם מים. אסור ואין עליהם כרת.	מי פירות עם מים.	מי פירות ללא מים.	מותר, ואינו מחמיץ לעולם.	מחמיצים. מהרא"ש משמע שלכתחילה אסור כחכמים.
רמב"ן	מי פירות ללא מים. ואסור מדרבנן כששוהה שיעור חימוץ.	מי פירות עם מים.	מי פירות ללא מים.	מותר, ואינו מחמיץ לעולם. [אבל יש גזרה מדרבנן.]	מחמיץ וחייב עליהם כרת.

הלכה

השו"ע [סי' תסב סע' א] פוסק שמי פירות לבד אינם מחמיצים כלל, ומותר לאכול בפסח מצה שנילושה עם מי פירות אפילו שהתה כל היום. השו"ע [סע' ב] פוסק שמי פירות עם מים ממהרים להחמיץ, ולכן אין ללוש בהם ואם לש יאפה מיד.

המשנה ברורה [סק"ח] מבאר, שאם עבר ושהה מים עם מי פירות, אסור לאכול אף אם לא שהה מיל. האליה רבה מצדד להתיר אם לא שהה מיל ואין סימני חימוץ, ויש לסמוך עליו בשעת הדחק.

הרמ"א [סע' ד] חולק על השו"ע ואוסר ללוש עם מי פירות, ואוסר אפילו לקטף במי פירות. מסביר המשנה ברורה [סקט"ו] שאין ללוש במי פירות מפני שיטת רש"י והראב"ד, שמי פירות מחמיצים, וגם מפני החשש שמא התערב עמהם מים.

הרמ"א [סע' ד] פוסק, שמותר להקל בעיסה שנילושה במי פירות רק בשעת הדחק לצורך חולה או זקן הצריך לכך. מסביר המשנה ברורה [סקי"ט] שניתן להקל בשעת הדחק רק בעיסה הנילושה במי פירות לבד, אבל נילושה במי פירות עם מים אין להקל אף בשעת הדחק.

השו"ע [סע' א] פוסק שאין יוצאים ידי חובה במצה הנילושה במי פירות. מסביר המשנה ברורה [סק"ח] שאפילו הרוב מים ומעט מי פירות, אם טעם מי הפירות מורגש, אין יוצאים ידי חובה.